

ақша белгісінің нышандары жазылады. Мұндай ақшаны беру қылмысқа итермелеу деп қарастырылмауы тиіс, себебі қылмыстық заңға сәйкес, қорқытып алушылық жәбірленушіге талап қойылған сәттен бастап, аяқталған қылмыс болып табылады.

Ұстауды жүзеге асырудың алдында жәбірленушіні операцияға мұқият дайындау қажет. Оған қорқытып алушылармен әңгімелесу барысында, қандай сұрақтар қою керектігін түсіндірген дұрыс. Сондай-ақ жәбірленушіні психологиялық тұрғыдан дайындау қажет. Оны диктофон және жасырын радиомикрофонмен жабдықтау арқылы, қылмыскерлердің барлық әрекеттері бақылау астында болатынын түсіндірген жөн.

Жәбірленушілер қылмыскерлермен бірге олардың автокөліктеріне отырмауы тиіс, сондай-ақ қылмыскерлер тарабынан тінтуден жалтару үшін алдын-ала сылтаулар дайындағаны да дұрыс болады.

Қорқытып алушылар кейде ақшаны ашық алаңдарда беруді немесе белгілі бір жерлерге тастап кетуді талап етеді. Сондықтан жасырын бақылау назардан тыс қалмауы тиіс.

Қорқытып алушылар ұсталғаннан кейін, оларды қалталарына қолын салу, сол сияқты алған заттары мен қаруларын лақтырып жіберуге мүмкіндік бермеу қажет. Ұсталған қылмыскерлерден құжаттарын көрсетуді талап етуге болмайды. Олар ұсталған жерде немесе құқық қорғау органына келгеннен кейін жеке тінтілуге жатады. Ұсталған тұлғалардан дереу жауап алу тиімді болып табылады. Дерек жауап алудың мақсаты қылмысқа қатысушы барлық тұлғаларды анықтау. Себебі, көп жағдайда қылмысты орындаушылар ғана ұсталады, ал ұйымдастырушылар мен айдап салушылар ұсталмай қалады. Сезіктілерден жауап алу қылмыстық іс жүргізу заңының талаптарын сақатай отырып және қорғаушының қатысуымен жүргізілуі тиіс. Жауап алуды тергеуші жүргізеді [3, 21].

Қорқытып алушылық қылмыстары бойынша жедел-ізвестіру қызметінің мүмкіндіктері аталған әрекеттермен шектелмейді. Тергеуші жедел-ізвестіру қызметкерлеріне келесі тапсырмаларды беруі мүмкін:

- 1) Ұсталған тұлғалардың жеке бастарын, олардың өмір сүру жағдайларын сипаттайтын материалдарды жинау, белгілі бір қылмыстық топтың құрамына жататындығын анықтау;
- 2) Ұсталмай қалған қорқытып алушылықтың басқа да қатысушыларын анықтау, оларды ізвестіру және ұстау;
- 3) Ұсталғандарды бұрын ашылмай қалған ұқсас қылмыстарға қатыстылығын анықтау;
- 4) Кепілге алынған тұлғалар болса, оларды ұстау орындарын анықтап, кепілден босату;
- 5) Жәбірленушілер мен куәларға қатысты қорқыту әрекеттерін жүргізген тұлғаларды анықтау;
- 6) Ұсталған тұлғалардың бостандықта жүрген сыбайластарымен хабар алмасуына жол бермеу;
- 7) Куәлар мен жәбірленушілердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету.

Жедел-ізвестіру шараларын жүргізу туралы тапсырмалармен қоса, жекелеген тергеу әрекеттерін жүргізуді тапсыруы мүмкін. Мұндай тапсырмалар жеке тапсырмалар түрінде және жазбаша нысанда болуы қажет.

Қорқытып алушылықты ұйымдасқан топтардың мүшелері жасаған және ірі сомада ақша талап етумен ұштасқан болса, жедел-тергеу тобын құру тиімді болады.

Жедел-тергеу тобының қорқытып алушылық қылмысын ашу мен тергеуі құпиялылықты қамтамасыз ету мен тергеу әрекеттерін тиімді жүргізуге септігін тигізеді.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

- 1 Справочник следователя / Под ред. Селиванова Н.А. и А.И. Дворкина. -М. 1999 г.
- 2 Гинзбург А.Я. Криминалистические методы и средства отождествление личности. - Алматы, 1998.
- 3 Шынарбеков Б.К. Жас тергеушілер мен анықтаушыларға арналған әдістемелік ұсынымдар: Оқу тәжірибелік құралы. - Қостанай, 2002.

Нығыметолла А.К., академик Е.А Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университет, экономика факультеті, гр МЛГ – 51, магистрант
(*Ғылыми жетекші - э.ғ.д., профессор Шакина Ж.М.*)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЭКСПОРТ АЙНАЛЫМЫ

Қазақстан Еуразия құрлығының орталығында мемлекет. Ол Моңғолиямен, Орталық Азия мен Ресеймен шектеседі. Ел - Орталық Азиядағы экономикалық көшбасшы. ТМД ішінде бұл Ресейден кейінгі екінші экономика. Қазақстан Еуразиялық экономикалық одақтың мүшесі. Елде

минералдардың әр түрлі түрлері бар, олар жеткілікті көлемде ұсынылған. Өнімнің экспорты экономикада үлкен рөл атқарады және Ресей, Қытай, Орталық Азия елдерімен тығыз байланысты.

Қазақстанда әр түрлі қазба шикізаты бар. Бұл елде мұнай мен газдың, сондай-ақ көмірдің айтарлықтай қорлары бар. Дегенмен, табиғи ресурстардың басты айырмашылығы - әлемдегі қорлардың 50%, уранның 21%, 19% қорғасын, 13 мырыш және түсті металдар - вольфрамның жоғары мөлшері. Сондықтан, ел экономикасының негізгі бағыты тау-кен өндіру болып табылады.

Минералды шикізаттың үлкен көлемі өнеркәсіптік өндірістің кең дамуы: - мұнай-газ саласы;

- көмір, мұнай және газ өндіру;
- металлургиялық өндіріс;
- машина жасау және металл өңдеу;
- электр энергиясын өндіру және тарту желілері;
- мұнай-химия өнеркәсібі.

Ел мұнай және газ қорларының ондығына кіреді. Егер ТМД елдерін қарастырсақ, ол Ресейден кейінгі екінші орында. Негізінен мұнай республиканың батыс бөлігінде, Каспий аймағында өндіріледі. Енді бұл Қазақстан үшін негізгі табыс көзі. Көбінесе мұнай экспортталады.

Қазақстан осы қатты отын қоры бойынша ондығына кіреді. Көмірдің пайда болуы негізінен таяз, сондықтан оны өндіру өте оңай. Елдегі электр станцияларының 2/3 бөлігі көмірде жұмыс істейді. Ол сондай-ақ Ресейге экспорттауға жіберді.

Металлургия өнеркәсібі мыс, хром және марганец өндіруге бағытталған. Металлургиялық өнімдер еліміздің экспорттық түсімінің елеулі бөлігін құрайды. 2000 жылға дейін ол өндірісте жетекші орынға ие болды, бірақ содан кейін машина жасау маңызды роль атқара бастады.

Орталық Азия мемлекеттерінің экономикасында электр энергиясының маңыздылығы өте үлкен. Дамыған саланы сақтау қажет. Электр энергиясын өндіру үшін жергілікті шикізат қолданылады. Бұл саладағы көшбасшылар - Павлодар және Қарағанды облыстары [1].

«Қазақстан өз пайдалы қазбаларын қайда экспорттайды?», деген сұрақ жиі қойылады. Бұл негізінен ТМД және Ресей елдері. Бірақ соңғы уақытта еліміз сыртқы нарыққа шығуда: Түркия, Германия, АҚШ, Қытай және т.б. Соңғы 10 жылда олармен сауда 10 есе өсті. Экспорттың шамамен 60% -ы Ресей мен ТМД елдеріне, ал біздің еліміздің үлесі ең үлкен және ақша тұрғысынан алғанда 11,8 млрд Қазақстанның негізгі экспорттық өнімдері - мұнай, газ, көмір, электр, машина және металл. Мұнай тәуелділігі күшейді. Бұдан басқа, жаңа ірі кенорындар ашылып, олардың дамуы мұнай өндіруші елдердің өндіріс деңгейін тежеу туралы келісімінен бас тартуға алып келуі мүмкін. 2013 жылы экспорттың үлесіне мұнай және мұнай өнімдерінің үлесі 35%, ал 2014 жылы бұл көрсеткіш 38% болды. Көмірсутектерден басқа, сыртқы жеткізілімнің маңызды өнімдері: қара және түсті металдар (барлығы 33%); сирек рудалар (уран, вольфрам, никель) - 12%; ауыл шаруашылығы өнімдері - 9%; басқа да өнімдер - 10,5% пайыз.

Қазақстанның экспортында маңызды үлес ауыл шаруашылығы болып табылады. Елдің көп бөлігі егіліп жатыр. Астықтың басым бөлігі экспортталады. Бір тұрғынға шамамен бір тонна астық жиналды. Бұл негізінен жоғары сапалы қатты сорттар болып табылады. Жұмыс істейтін халықтың 16% дейін ауыл шаруашылығына тартылған. Олар сондай-ақ бұршақ және түбір көкөніс өседі. Өсімдік өнімдерін алудан басқа фермерлер мал шаруашылығымен айналысады. Бұл негізінен қой, ешкі, сиыр, жылқы, шошқа, түйе [2].

Тікелей Қазақстанда тұқымдық ақ бас тұқымы деп аталатын, ол ТМД аумағында белсенді түрде өсіп келеді. Жануарлардан басқа құс белсенді түрде өсіріледі. Барлығы 34 миллион бірлік бар. Құс фабрикасы жылына 4 миллиард жұмыртқа өндіреді. Болашақта осы өнімнің бір бөлігі экспортталады. Қызметтердің экспорты аз дамыған. Алайда болашақта жағдай өзгеруі мүмкін.

Шикізаттық емес тауарларға қарағанда шикізаттық емес тауарлардың экспорты маңызды емес. Қызметтердің экспорты аз дамыған. Бұл негізінен экономиканың шикізаттық бағыттылығына байланысты. Тауарлар экспортының құрылымы:

1) Пластмасса және оған негізделген өнімдер. Қазақстан мұндай тауарлардың 42,521 тоннасын сатады, валюталық түсім 52 млн.

2) Сатылым бойынша екінші орында - тоқыма. Оның экспорты 15814 тоннаны құрайды, ал түсім - 41 миллион доллар.

3) Өртүрлі сусындар, соның ішінде алкоголь, сірке суы - 71474 тоннаны және 33 миллион долларды құрайды.

4) Шарикті немесе роликтің мойынтіректері 13283 тонна көлемінде экспортталады, бұл экономикаға 27 миллион доллар береді.

5) Көлік және көлік техникасы 23 млн.

6) Қант және кондитер өнімдері жалпы құны \$ 18 млн.

7) Ауыл шаруашылық майлары ұқсас валюта түсімін береді. Ауылшаруашылық шикізатқа негізделген басқа да өнімдер елге 15 миллион доллардан келеді.

8) Металл өнімдерін, су құбырларын сатудан түсетін түсім маңызды рөл атқарады. Қазақстанға тауарлар экспорты негізінен машина жасау өнімдері мен станоктар үшін күрделенген.

2014 - 2016 жылдардағы дағдарыстан кейін. Қазақстан экономикасы мен экспорттың жағдайы бірте-бірте жақсарып келеді. Мұнай мен металдардың бағасы, сондай-ақ осы елде мұнай өндіру көлемі артып келеді. 2017 жылдың бірінші жартысында экспорт құрылымындағы шикізат үлесі 86,6% құрады, бұл алдыңғы жылдарға қарағанда жоғары, бірақ дағдарыс кезеңінен бұрынғыға қарағанда төмен. 2017 жылы шетелде мұнай сату көлемі өткен жылмен салыстырғанда 4,2% -ға артты. Сол кезеңдегі газ экспорты 10% -ға өсті. Мазутты сатудан түсетін түсім екі есе өсті, темір рудалары - 38,4%, көмір - 2,1 есе. Сонымен қатар, шикізаттың жекелеген түрлерін жөнелту сәл төмендеді.

Қазақстанның тауар экспорты 2012 жылы максималды деңгейге жетті және 86,4 млрд. АҚШ долларын құрады. Кейінірек, 2015 жылы Қазақстан экспортының құны 2014 жылмен салыстырғанда шамамен екі есе төмендеді. Экспорттың осындай күрт төмендеуі тек 2009 жылғы дағдарыс кезінде байқалды. 2016 жылы экспорт көлемі құлдырап, оның көлемі 2007 жылғы деңгейден төмендеді. 2013 жылы экспорт деңгейі бұрынғысынша өзгерген жоқ.

Қазақстан Республикасының тауарларының экспорты 2016 жылдың аяғында 36,8 млрд. АҚШ долларын құрады.

Шикізат бағасының құлдырауымен және экспорт көлемінің өзі төмендегенін атап өту маңызды. Сонымен қатар, егер шикізат салалары шикізат бағасының көтерілуімен жаһандық нарықта өзінің позициясын жеткілікті ауыртпалықсыз қалпына келтірсе, шикізаттық емес сектор үшін жоғалған экспорттық позицияларды қалпына келтіру әлдеқайда қиын. Бұл экспорттық жағдайды күрделендіретін тауарларды өңдеу өнеркәсібінің объективті ерекшеліктеріне байланысты [4]:

- күрделі жеткізу тізбектерінің болуы және оларды басқарудың қиындықтары;
- көлік шығындарына және көлік және логистика шарттарына жоғары сезімталдығы;
- нарықтық үйлестіру тиімділігінің дәрежесіне тәуелділік;
- бағалардың жоғары тәуелділігі және импортталған аралық ресурстарға қол жеткізу;
- технологиялар деңгейіне, ғылымды қажет ететін өндіріске, еңбек сапасы мен құнына үлкен тәуелділік.

Соңғы 3 жылда экспорттық өнімдердегі металдардың рөлі күрт өсті. Қазір ол 18 пайыздан асады, ал 2015 жылға дейін ол 10 аймақта болды. 2017 жылдың бірінші жартысында металдарды сатудан түсетін түсімдер 4,2 миллиард АҚШ долларын құрады. Қызыл Қазақстанда Қазақстан химиялық және ауылшаруашылық өнімдерінің экспорты болды. Химияның ең үлкен үлесі 2015 және 2016 жылдары байқалды, ал ауыл шаруашылығы өнімдері үшін - 2016 жылы. Ауыл шаруашылығы секторындағы құлдырау Иран мен Өзбекстандағы ауыл шаруашылығы өнімдеріне деген сұраныстың төмендеуімен байланысты.

Инжинирингтік өнімдерде экспорттағы операциялар үлесінің азаюы байқалды. 2016 жылдан 2017 жылға дейін 0,8% (2-ден 1,2-ге дейін) төмендеді. Сонымен қатар, тоқыма бұйымдарын сатудың біртіндеп өсуі байқалады. Қазақстаннан киім сатып алушысы - қазір Қытай. Жыл бойына Қытайдағы бұл өнім түрлерін сату көлемі 1,9-дан 58,5 миллион долларға дейін өсті. Сонымен қатар қытай киімінің импорты 33 миллион долларды құрады. Қазақстандық сантехника, пластикалық құбырлар, құбырлар мен шлангілердің негізгі сатып алушысы - Ресей. Өсімдік шаруашылығы өнімдері мен сүт өнімдері белсенді түрде Ресей мен Қырғызстанға сатылады. Ол сондай-ақ Түрікменстанда жақсы сатылады.

Майлардың негізгі импорты - Қырғызстан. Олардың көпшілігі Өзбекстанға, сондай-ақ Қытайға барады. Қазақстанда өндірілген қанттың импорты Ресейде көш бастап келеді. Алкоголь және алкогольсіз сусындар Ресей мен Қырғызстанға экспортталады [3].

Қазақстанның экспорты мен импорты бір-бірімен байланысты. Бұл ел бірнеше жоғары технологиялық өнім шығарады және оларды шетелден импорттауға мәжбүр. Ресейден Қазақстанға тауарлар экспорты мынадай:

- мұнай өнімдерінің өңделген өнімдері;
- ядролық реакторлар және өнеркәсіптік қазандықтар;
- теміржол және трамвайдан басқа көлік құралдары;
- механика және жабдықтар;
- ағаш;
- пластмасса бұйымдары;

- электроника.

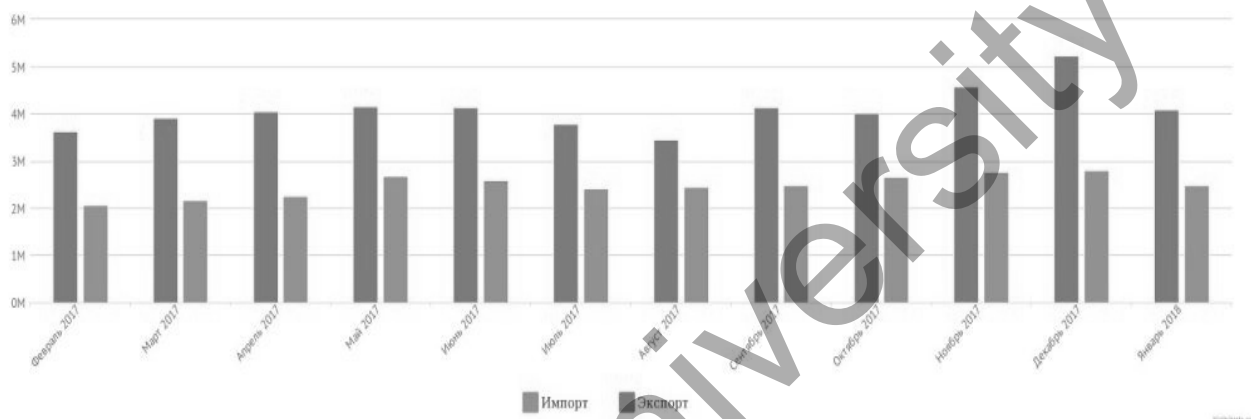
Соңғы он жылда Қазақстанда болған экономикалық қайта құрулар өзінің нәтижелерін беруде. Жаңа жүз жылдықтың басталуымен экономикалық өсім сәйкес келіп, еліміз жүргізілген әлеуметтік-экономикалық реформалардың жемісін көре бастады.

2018 жылдың қаңтарында Қазақстанның сауда айналымы 6 551 627 мың АҚШ долларын құрады.

- Импорт - 2,477,760 (38%)

- Экспорт - 4 073 867 (62%) [4].

1-диаграмма. Қазақстандағы импорт пен экспорттың динамикасы [4]:

Қазақстан Республикасының негізгі экспортталатын тауарлары - «Минералдық өнімдер» тауарларының санаты.

2018 жылдың қаңтарында 2 8360 709 мың АҚШ доллары көлемінде минералды өнімдер экспортталды. 2018 жылдың қаңтарында Қазақстан экспортының жалпы көлемінің 71% дерлік.

19% - «Бастапқы өнімдер» санатындағы тауарлардың экспорты; түйіршіктер немесе ұнтақ түріндегі өнімдер - 770115 мың АҚШ доллары.

Қалған экспорт көлемі (10%) әртүрлі категориядағы тауарлардың қалған бөлігіне тиесілі.

Қызметтер экспортының даму жағдайына талдау көрсеткендей, қызметтер экспортының негізгі үлесі табиғи ресурстарға бай және теңізге шығу жоқ елдерге тән көліктік қызметтер сияқты дәстүрлі салалармен қамтылған. Дегенмен, сонымен қатар қазіргі заманғы қызметтерге, мысалы, кәсіби және техникалық қызметтерге, операциялық лизингке кіретін басқа бизнес қызметтері сияқты әртараптандыру басталды.

Қазақстан Республикасында пайдалы қазбалардың бай қоры, ауыл шаруашылық жерлерінің кең көлемі, білікті кадрлар және маңызды өндірістік әлеует бар. Бүгінде Қазақстанда шынымен жұмыс істейтін нарықтық экономика бар [5].

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Анализ состояния внешней торговли Казахстана., <http://business.gov.kz>.
2. Структура экспорта/импорта по широкому товарным группам - Статистика международной торговли., <http://data.trendeconomy.ru>.
3. "Әділет" АҚЖ. adilet.zan.kz.
4. <http://blog.kazdata.kz>.
5. <http://kazakhstan.orexca.com>